

HORVÁTH ANETT – NAGY MILÁN

A kartellpártosodás elmélete és koole-i kritikája

ABSTRACT

The concept of a cartel party as formulated by Richard S. Katz and Peter Mair initially provoked a debate between the authors and Professor Ruud Koole. However, numerous empirical studies on the issue of cartelisation have yielded several conclusions on the thesis that merit further reflection.

Keywords: Katz-Mair ■ cartel parties ■ critique ■ Ruud Koole ■ national particularities

I. A PÁRTOKRÓL

„A pártok olyan tagsággal és önálló intézményi struktúrával rendelkező politikai szerveződések, amelyek a politikai hatalomból részesedés céljából jelölteket állítanak a parlamenti és az önkormányzati választásokon, s képviselőik révén meghatározó szereppel bírnak a politikai folyamatok alakításában, valamint a társadalom egészének életét befolyásoló hatalom közvetett gyakorlásában.”^[1]

Kicsit bővebben fogalmazva: a XIII. században kialakuló és intézményesülő politikai képviselet emberek közötti viszonyt jelent, amely adott közösség akaratának, érdekeinek reprezentálásában manifesztálódik. A modern parlamenti demokráciákban, ahol egyfelől a nép választások útján gyakorolja hatalmát, másfelől a képviselők együttesen jelenítik meg a nép akaratát, a népképviselet felfogható a nemzet „valódi akaratának kifejezőjeként”, azaz jövőbeli teljesítményre utaló akarat vagy érdekképviseletként,^[2] a pártok pedig olyan nélkülözhetetlen szervezetek, amelyek célja az állam és az állampolgárok között közvetíteni a politikai pozíciók megszerzéséért zajló verseny és a pozíciók betöltése során.^[3]

[1] Szarvas – Tóth, 2003, 400-401.

[2] Nagy L., 2019, 268-269.

[3] Marchut, 2019, 452.

Mindkét megfogalmazásból kiolvasható a pars pro toto elv, vagyis, hogy a pártok, miközben a társadalomnak csupán egy szeletét képviselik, aközben a hatalom gyakorlása és a programjuk megvalósítása által az egészre kívánnak hatni. Ehhez azonban szükséges a hatalom megszerzése, melyhez modern (képviseleti) demokráciákban a választások útján történő parlamenti többségen keresztül vezet az út. Azonban „a demokrácia költséges dolog, és nyilvánvalóan nem létezhet szilárd demokrácia működőképes, forrásokkal jól ellátott pártok nélkül”.^[4] Ezen állítás, mely szerint a pártok részére a központi költségvetésből nyújtott forrásokra igen is szükség van, okaira, illetve hátterére a pártok fejlődéstörténete áttekintésén keresztül lehet leginkább rámutatni. E folyamat bemutatása során különösen nagy hangsúlyt kell helyezni a kartellpártosodás jelenségére, mint napjaink egyik meghatározó kérdésére.

II. A PÁRTOK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

A pártosodás korai formái a parlamenti klubok, társaságok, másként fogalmazva a parlamenten kívüli tagsággal nem rendelkező, laza szerveződésű protopártok, amelyekhez a honoráciorpártok, a politika iránt érdeklődő értelmiségiek, földbirtokosok, polgárok által szervezett pártok tartoztak. Ezen pártok politikusai a politikáért, és nem a politikából éltek.

A szervezett pártok, amelyek már országos hálózattal, állandó szervezettel és apparátussal rendelkeztek, jelentették a modern pártok első valódi formáját.

A XX. századi modern tömegpártok, melyek részben a szervezett pártokkal együtt alakultak ki, megjelenését a választójog kiterjesztése tette egyrészt a választópolgárok oldaláról lehetővé, másrészt a pártok részéről szükségessé. A pártok szavazóbázisának bővítése tekintetében hatalmas potenciált hordozott az eddig politikán kívüli tömegek, elsősorban a munkásosztály és a parasztság tagjainak politikai jogokkal való felruházása. A legnagyobb mértékben az ekkor megalakuló szocialista-szociáldemokrata tömegpártok profitáltak az új szavazórég elérhetővé válásából. Ezek a pártok széles körű tagsággal rendelkeztek, illetve erős pártszervezet és fegyelem jellemezte őket. A tömegpártokhoz való tartozás alapja az osztályhovatartozás, a tömegpártok fő funkciója pedig az osztályérdek artikulációja és képviselése volt. Ebből vezethető le, hogy a tömegpártok tipikus megjelenési formái az osztálypártok, valamint a világnézeti vagy ideológiai pártok.

Az 1950-60-as években egyrészt a társadalom osztály- és rétegstruktúrája átalakulásának, másrészt a mediatizált politika kiterjedésének és a politika professzionalizálódásának hatására megjelenő versengő (kompetitív) néppártok, idegen kifejezéssel „catch-all”^[5] pártok célja immár nem egy-egy közösség kép-

[4] Nagy T., 2018.

[5] Az úgynevezett catch-all tézis eredeti verzióját lásd Kirchnheimer, 1966, 177-200.

viselete, hanem a szavazatmaximalizálás volt. A cél elérése érdekében az ideológia háttérbe szorult, a pártprogramok általánosabbá váltak, az egyes párttagok szerepe jelentősen csökkent, miközben a pártvezetők szerepe viszont számottevően felértékelődött.^[6] A politikai marketing-, illetve a tömegkommunikációs eszközök használatának a politikai mozgósításban és befolyásolásban betöltött szerepe alapján ezen pártok megnevezése lehetne médiapárt is.^[7] Bár a pártok jelentős része – figyelembe véve a fentebb részletezett okokat – gyűjtőpárttá alakult, fennmaradtak világnézeti, ideológiai pártok is.^[8]

III. A KARTELLPÁRT-TÉZIS ÉS A KARTELLPÁRTOSODÁS

Katz és Mair nyomán^[9] megjelent egy újabb párttípus, az úgynevezett kartellpárt, melynek keletkezésének idejéről vita van a szakirodalomban. Egyesek az 1970-es évekre, mások a bipoláris világrend összeomlásának idejére teszik.^[10] Míg a klasszikus tömegpártok alapvetően a széles, nagy létszámú tagságra támaszkodtak (mind aktivista-munka, mind a tagdíjakon keresztül a pártok finanszírozása terén), a pártok állami támogatása megjelenésével függetlenek lettek a tagságtól, inkább az állammal léptek szimbiózisba.^[11] Ebből következik, hogy a kartellpárt kifejezés alatt a politikatudományi szakirodalom a kizárólag állami forrásokon élő, azok megszerzésében tulajdonképp megegyező s a versenyfeltételeket így korlátozó, illetve ezáltal a társadalomtól elszakadó pártokat érti.^[12]

A XX. század utolsó évtizedeiben az állami finanszírozástól függő nagy pártok egymással együttműködve bezárkózó rendszert építettek ki, hogy ezáltal megnehezítsék új politikai pártok parlamenti tényezővé válását, és biztosítsák pénzügyi forrásaik megtartását. A kartellpártok felépítése, működése abból a szempontból is érdekes, hogy megőrizték a tömegbázist, mint legitimációs forrást, ugyanakkor tevékenységük elsősorban nem társadalmi célok elérésére vagy értékek képviselésére, hanem a politika professzionális működtetésére, s mindenekelőtt a hatalom megszerzésére és megtartására irányul. Az eszmei háttér esetükben már elmosódik, az ideológus politikus típus helyett a menedzseri képességek váltak kívánatosná a pártvezetés tekintetében. A tagság atomizált, azt nem a társadalmi rétegek, hanem az egyének jelentik meg; ebből következik, hogy tényleges hatalma, befolyása nincs a párt működésére. Új jelenség még, hogy a pártok és az állam a korábbinál szorosabban kapcsolódnak össze,

[6] Maas, 2001, 167.

[7] Szarvas – Tóth, 2003, 73.

[8] Bihari – Pokol, 2009, 340-341.

[9] Ld. Katz, 1995, 5-28.

[10] Smuk, 2020, 747.

[11] Tóth L., 2017, 47-68., 52.

[12] Smuk, 2020, 747.

ugyanakkor a pártok egymáshoz való viszonyát sem csupán a versengés, hanem az „összejátszás”, az együttműködés határozza meg.^[13]

IV. A KARTELLPÁRT-TÉZIS KRITIKÁJA

A Richard S. Katz és Peter Mair által megfogalmazott kartellpárt-koncepció kezdetben vitát váltott ki a szerzők és Ruud Koole professzor között, de több, a kartellesedés kérdéskörével foglalkozó empirikus vizsgálat is számos, továbbgondolásra alkalmas következtetés levonását eredményezte a tézissel kapcsolatban.

Koole több ponton kritizálta Katz és Mair munkáját a vizsgálat szemszögéből, megjegyezve, hogy a kartellpárt típusának általában tulajdonított jellemzőit az országok sajátos körülményeitől függően kell figyelembe venni. Ezzel szorosan összefügg a pártok evolúciós megközelítésének kritikája is. Katz és Mair megközelítésében a kartellpárt a párt negyedik formája, amely a jelenkori történelem során alakult ki. Ezzel szemben Koole amellet foglal állást, hogy a különböző párttípusok egyidejű létezését kellene feltételezni a pártokkal kapcsolatos kutatásokban. Véleménye szerint a korabeli ideális párttípus létének tételezése helyett inkább azt kellene megvizsgálni, hogy egy bizonyos típusú párt adott időben miért ment át bizonyos változásokon, és miért vált mássá. Meggyőződése, hogy a párt és az állam közötti szorosabb kapcsolat például a választási rendszertől, a médiarendszertől és az ország történelmétől függően eltérő hatással járhat.^[14] Példaként említhetők az évtizedeken keresztül a kommunista diktatúrától szenvedő kelet-közép-európai államok pártjai, politikai rendszerei, melyek szignifikáns eltérést mutatnak a nyugati országokban bekövetkezett, liberális demokrácia biztosította változásokkal összevetve. Mindebből következik, hogy egy ország sajátos helyzetének és történelmének figyelembevételével lehet kizárólag valid magyarázatot adni a pártok egyik típusból a másikba való átalakulására.

A tézis elméleti bírálata mellett a gyakorlati, empirikus vizsgálatok is rámutattak gyenge pontokra, ugyanis ezen vizsgálatok „egy része csak kisebb-nagyobb fenntartásokkal találta adaptálhatónak az elméletet. Detterbeck arra a következtetésre jutott, hogy ha az általa vizsgált pártrendszerekben ki is mutathatóak a kartellpártiság ismérvei, azok nem minden esetben magyarázhatóak Katz és Mair teóriájával.^[15] A kanadai – és általában az angolszász pártrendszerek – vonatkozásában Young viszont sem az egyes pártok, sem a pártrendszer szintjén nem találta igazolhatónak a kartellesedés *tézisét*.^[16] Scarrow vizsgálá-

[13] Katz, 1995, 13.

[14] Koole, 507-523, 519-520.

[15] Ld. Detterbeck, 2008, 27-40.

[16] Ld. Young, 1998, 339-358.

tai^[17] pedig azt mutatták meg, hogy – szemben a kartelltézis egyik hangsúlyos implikációjával – a pártoknak nyújtott állami támogatások nem befolyásolják a pártverseny kimenetelét, így a »kiszorító hatás« sem igazán működik.”^[18]

Összességében Koole kritikai észrevételei minden bizonnyal jogosak voltak, ugyanis Katz és Mair gyakran csak néhány alkalmas példát említett elméletük alátámasztására. Ennek hiányosságát jól bizonyították a későbbi empirikus kutatások eredményei is. Fontos jelezni, hogy máshol a szerzők megjegyezték, hogy a tézist – kezdeti fázisában – még nem tesztelték kellőképpen, viszont a későbbiekben többször finomították és kiegészítették téziseiket.

V. A KOOL-I KRITIKA HAZAI ADATPÁCIÓJA^[19]

A hazai rendszerben működő pártok és az állami források között az elmúlt harminc évben olyan függelmi viszony alakult ki, amely a pártok működése és léte elengedhetetlen elemévé tette az állami szubvenciót.

2022-re a parlamenti pártok összes bevétele és az állami szubvenció aránya tekintetében elmondható, hogy kialakult egyfajta szoros szimbiózis.

Katz és Mair elméletét a kartellpártokról azonban – ahogy ezt a kritikai megfogalmazások is tartalmazzák – érdemes a pártok sajátosságainak figyelembevételével „hazaira szabni”. A kartell (idegen szó) kifejezés elsősorban a hazai közgazdaságtudományi milióban tudott a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő tartalommal meghonosodni, a politikatudományban ui. mélységében már kevésbé. Az egymás közti verseny korlátozására irányuló tevékenység (kartell) a hazai pártok esetében semmiképpen sem állja meg a helyét. A pártok megkérdőjelezhetetlen és természetes lételeme a mai napig is versengés. Éppen ezért az érdekliga párt^[20] elnevezés a politikatudományi beágyazódás egyik lehetséges útja lehet. A politikai szintéren való jelenlét azonban rendkívül tökeigényessé vált az elmúlt évtizedekben. Ez a pártok közös érdekévé tette, hogy szervezeti fennmaradásuk érdekében hallgatólagosan, de „egy irányba játszanak”. Katz és Mair kartellpárt elméletében ez a pártközi összejátszás jellemző mintázatként, kiterjesztett spektrumban értelmezhetően jelenik meg. A pártok „kvázi szövetkezése” a hazai mintázatban viszont szinte kizárólagosan csak a költségvetési összeg elfogadása kapcsán jön/jöhet létre. Így a hazai minta egy minimalizált összejátszásnak feleltethető meg.

A kartellpárt kirekesztő magatartása kapcsán Katz és Mair úgy fogalmaz, hogy a pártok „meghódították” az államot. A hatalmon lévők széles körben elfogadható kormányzást akarnak, céljuk, hogy a bent lévőket benntartsák, a kívül

[17] Ld. Scarrow, 2006, 619-639.

[18] Horváth A. – Soós, 2015, 268.

[19] Horváth A., 2022, 185-196.

[20] Érdek – haszonnal kecsegtető eredmény lehetősége; liga – szövetkezés.

maradtakat pedig továbbra is kirekesszék. Ez a folyamat a bent lévőknek kedvező a kívül rekedteknek hátrányos. A hazai gyakorlatra ez az állítás sem egyértelműsíthető, mert a kétezres évek első évtizedének végére határozott átrendező-dést tapasztalhattunk a hazai parlamenti pártok soraiban.

Az ellentmondás ezzel megszületett, a hazai érdekliga pártok kialakultak ugyan, mert a pártok állami szubvenciótól való függelmi viszonya nem megkérdőjelezhető, ugyanakkor a rendszer kirekesztő magatartása nem érvényesült, mert új pártok is eséllyel kerültek a hatalmasok közé.

Kívánatos lenne azonban a pártok bevételi forrásai tekintetében a közfinanszírozás és az adományok közti megfelelő egyensúly elérését megcélozni. Ugyanis, ha a pártok teljes egészében vagy túlnyomórészt az állami költségvetésből szerzik forrásaikat, akkor feltételezhető, hogy hosszú távon hiányozni fog a motivációjuk arra vonatkozóan, hogy rendszeres kapcsolatot tartsanak fenn a különböző társadalmi csoportokkal.

IRODALOM

- Bihari Mihály – Pokol Béla (2009): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Horváth Attila – Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszerek. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Katz, Richard S. – Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. In: *Party Politics*. 1(1995)/1. (Elérhető: <https://politicacomparata.files.wordpress.com/2011/03/katz-and-mair-1995-changing-models-of-party-organization.pdf>. Letöltés ideje: 2023.11.29.). DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>.
- Kirchheimer, Otto (1966): The Transformation of the Western European Party System. In: Lapalombara, Joseph – Weiner, Myron (eds.): *Political Parties and Political Development*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Koole, Ruud (1996): Cadre, Catch-all or Cartel? A Comment on the Notion of the Cartel Party. In: *Party Politics*. 2(1996)/4. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068896002004004>.
- Maas, Willem (2001): Catch-all parties. In: Michie, Jonathan – Fitzroy, Dearborn (eds.): *Reader's Guide to the Social Sciences*. Routledge London. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315062150-35>.
- Marchut Réka (2019): Pártok. In: Pásztor Péter (szerk.): *Magyar politikai enciklopédia*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Budapest.
- Nagy Levente (2019): Képviselő. In: Pásztor Péter (szerk.): *Magyar politikai enciklopédia*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Budapest.
- Nagy Teodóra (2018): Pénz beszél – Párt- és kampányfinanszírozás 2018. In: *Hetek*. XXII. évf., 2018/2. sz.
- Smuk Péter (2020): A politikai pártok. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Pázmány Press, Budapest. (Elérhető: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/2166539/file/5_4_Apolitikai_partok.pdf. Letöltés ideje: 2023.11.29.).
- Szarvas László – Tóth Csaba (2005): Pártok és pártrendszerek. In: Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és Politikatudomány*. Aula Kiadó, Budapest.

- Tóth László (2017): A végrehajtó hatalom prezidencializálódásának egyes aspektusai a II. és III. Orbán-kormányok esetében. In: *Parlamenti Szemle*. II. évf., 2017/2. sz. (Elérhető: <https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/2018/02/parlamentiszemle-toth-laszlo.pdf>. Letöltés ideje: 2023.11.29.).

Szerényi Gábor grafikája